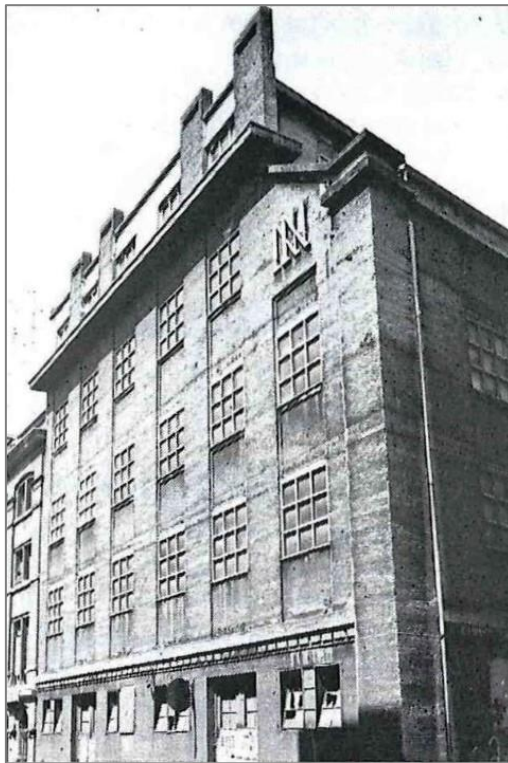

A293 LANGE BRILSTRAAT 5
ANTWERPEN

ARCHEOLOGIERAPPORT
OPGRAVINGEN

STAD ANTWERPEN DIENST ARCHEOLOGIE

Tim Bellens

Februari 2025

1. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Opgravingsvergunning nr. 2009/360

Naam en erkenningsnummer archeoloog: Tim Bellens, erkenningsnummer: 2015/00081, consultant archeologie Stad Antwerpen dienst archeologie, postadres: Grote Markt 1 2000 Antwerpen

Beschrijving locatiegegevens: Lange Brilstraat 5

Provincie: Antwerpen

Gemeente: Antwerpen

Deelgemeente: Antwerpen

Adres: Lange Brilstraat 5 2000 Antwerpen

Toponiem: Lange Brilstraat

Lambertcoördinaten (*bounding box*):

N: X 152 757.94 Y 212 582.57

O: X 152 758.72 Y 212 658.26

Z: X 152 741.53 Y 212 661.32

W: X 152 746.34 Y 212 684.32

Identificatie kadasterperceel: Antwerpen Afdeling 2 Sectie B perceel 543A.

Topografische kaart van het projectgebied: zie fig. 2 en 3.

Begin- en einddatum van de uitvoering van het terreinonderzoek: 26 en 27 augustus 2024

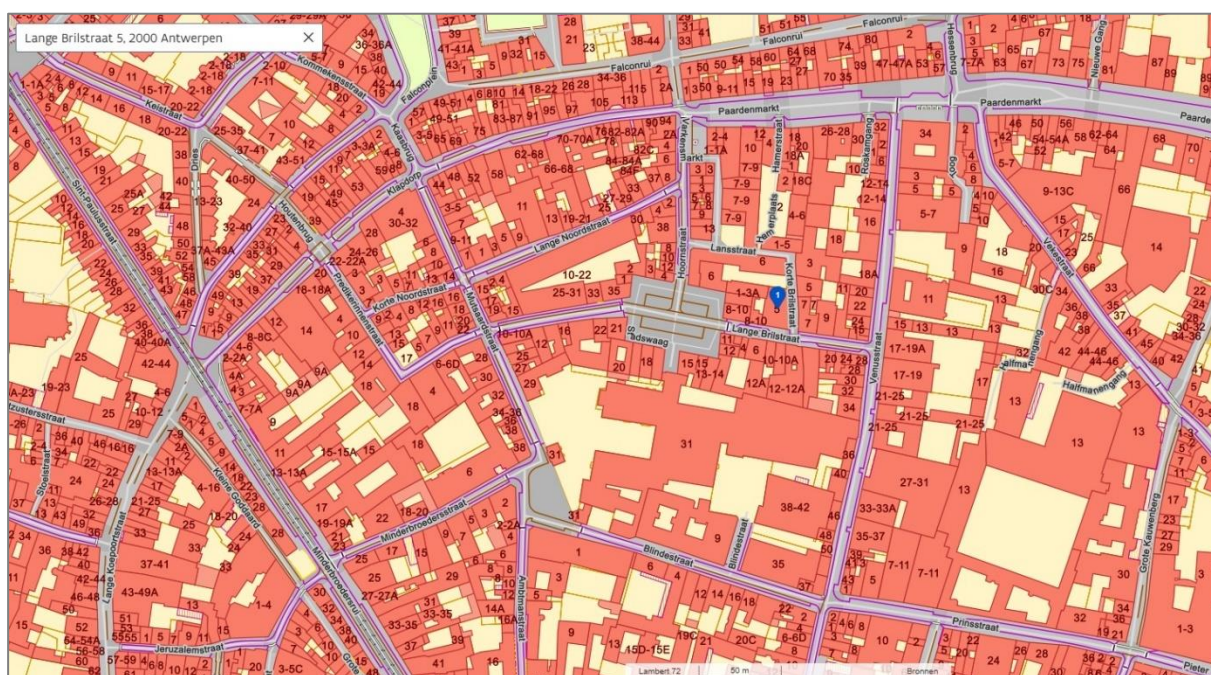
Trefwoorden: Antwerpen, 16de eeuw, Stadswaag, Gilbert van Schoonbeke

Foto coverpagina: 'Magazijn Nieuwland' door Greet Pomteux, 1979

(bron: <https://beeldbank.onroerendergoed.be>)

Figuur 1. Situering van het projectgebied (in rood) op de kadastrale kaart (bron: www.geopunt.be, geraadpleegd op 6 maart 2025)

Figuur 2. Situering van het projectgebied op de topografische kaart bron: www.geopunt.be, geraadpleegd op 6 maart 2025)

2. HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE CONTEXT

Bouwheer Vlassak-Verhulst voorziet in de realisatie van een nieuwbouwwolume ter hoogte van Lange Brilstraat 5 in Antwerpen.

Gelet op de ligging van het projectgebied binnen de historische stadskern en de aard en omvang van de geplande werken, werd aangestuurd op archeologische begeleiding van de werken in de vorm van een opgraving. Hiervoor werd een vergunning aangevraagd en bekomen van de Vlaamse overheid (vergunning 2009/360). De stedelijke dienst archeologie voerde het terreinwerk uit.

Het projectgebied bevindt zich net ten oosten van de Stadswaag, vroeger Nieuwewaag geheten (VANDE WEGHE 1977, p. 448) en bevindt zich in de laatmiddeleeuwse stadskern van Antwerpen, meer bepaald binnen de derde stadsuitbreiding (1295-1314), ten noordoosten van de middeleeuwse nucleus van burcht en ruiendriehoek. Hieruit volgt dat bewoning vanaf de late middeleeuwen mag verwacht worden. Het is echter best mogelijk dat ook indicatoren voor pre-, vroeg- en/of volmiddeleeuwse in het plaatselijke bodemarchief bewaard bleven.

Op het nabijgelegen plein stond ooit de stadswaag, een gebouw uit de 16de eeuw dat in hoofdzaak als taxatiecentrum van handelsgoederen dienst deed. Deze 'nieuwe' waag volgde een oudere uit de Wolstraat op. In nevenverband werden de verdiepingen verhuurd voor feesten. De stadswaag is een verwezenlijking van Gilbert van Schoonbeke, die er als projectontwikkelaar avant-la-lettre gronden kocht en ze grotendeels liet vrijmaken om er vanaf 1547 gebouwen en infrastructuur op te richten met het oog op de economische ontwikkeling van de stad. De toenmalige stadsrand ten noorden van de oude, middeleeuwse kern was in de tweede helft van de 16de eeuw in volle ontwikkeling, mede door de speculaties en ruimtelijke ingrepen onder impuls van Gilbert van Schoonbeke. Ter hoogte van de zogenaamde Nieuwstad, het gebied ten noorden van de huidige Brouwersvliet en Oudeleeuwenrui, resulteerde dit in de vestiging en voorziening van brouwerijen welke voordien langs de Kammenstraat gevestigd waren. Op de opgekochte en vrijgemaakte gronden tussen de Raapstraat en Lange Brilstraat, ten noorden van het minderbroedersklooster, richtte van Schoonbeke een gebouw op rechthoekig grondplan op, open aan de zijden, waar vlot handelsverkeer en bijhorende taxaties plaatsvonden. De omgevingsaanleg geeft blijk van ruimtelijk en economisch vernuft: het haakse stratenpatroon garandeert een vlotte doorgang en sluit efficiënt aan op de bestaande routes binnen de stad.

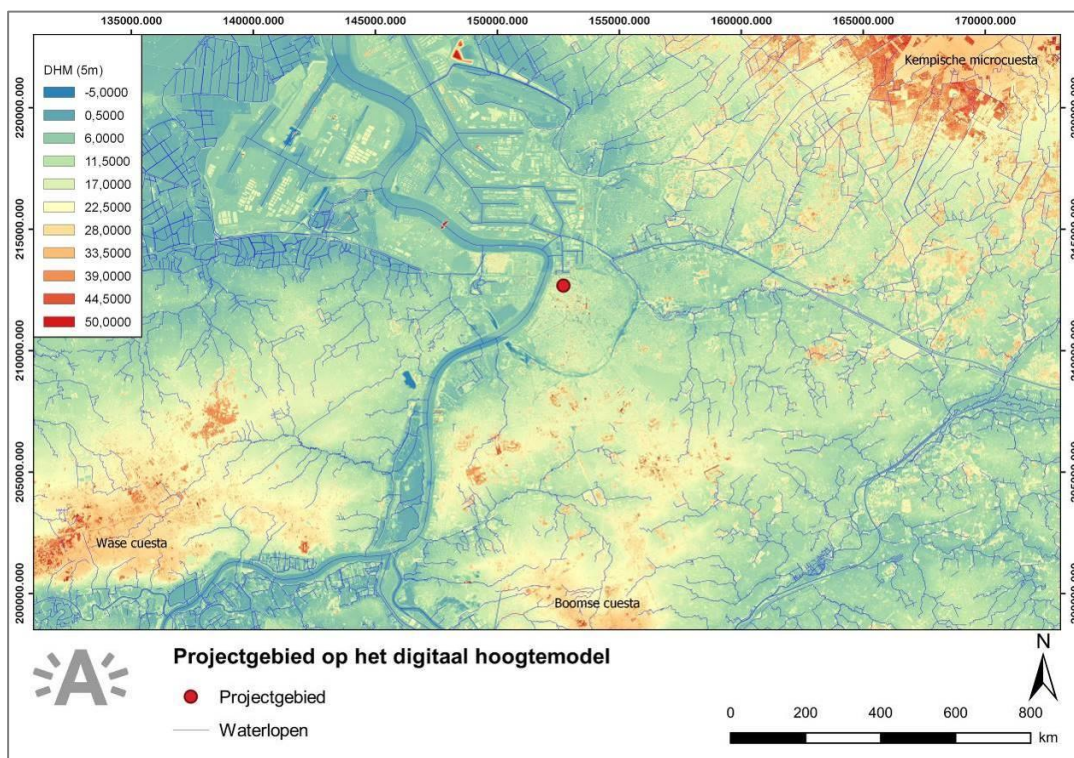
Figuur 5. Plan met bovenaan de Stadswaag, centraal en onderaan het minderbroederklooster, 1870-1880 (bron: Felixarchief, inventarisnummer 12#2639)

Het terrein waarop de stadswaag verscheen mocht dan al bebouwbaar zijn, maagdelijk was het in geen geval. Toen Gilbert van Schoonbeke in 1547 de gronden met een oppervlakte van 86 are kocht, stond er al een stadsmagazijn genaamd 'de houten Eeckhof', een 'artilleriehuyze' en verscheidene woningen. Rondom de 'Nieuwe Waag' liet van Schoonbeke drie straten openen, gemakshalve de Noord- Oost- en Weststraat genoemd, welke een vlotte bereikbaarheid van de waag garandeerden. De latere namen Hoorn-, Bril- en Raapstraat verwijzen naar historische panden langs deze 16de-eeuwse straten. Een zuidelijke steeg leidde naar de minderbroederskerk ten zuiden van de Stadswaag.

De bloeiperiode van Antwerpen als metropool in de tweede helft van de 16de eeuw zorgde voor een grote bedrijvigheid in de Stadswaag. Hierdoor verschenen tal van pakhuizen in de buurt van de waag. Na de val van Antwerpen kreeg het handelsleven er zware klappen te verduren, wat zich liet voelen in de Stadswaag en omgeving. Tijdens de Eerste Wereldoorlog viel een bom op het plein. In de tweede helft van de 20ste eeuw ontpopten de Stadswaag en omgeving zich als hippe buurt. De wijk kenmerkt zich door een historische bebouwing van voornamelijk diephuizen uit de 16de tot 19de eeuw.

Landschappelijke en bodemkundige beschrijving

Het Digitaal Hoogtemodel laat zien dat de Lange Brilstraat zich op de noordelijke flank van de west-oost-gerichte zandrug (van de burchtzone over Klapdorp en meer oostelijk) situeert. Deze zandrug staat bijna haaks op de noord-zuid-gerichte rug die vanaf het burchtgebied in zuidelijke richting loopt. De topografie van de natuurlijke zandruggen werd in de loop der eeuwen ingrijpend veranderd door toedoen van menselijke activiteiten: ter hoogte van het projectgebied onderging het terrein gedurende de voorbije zeven eeuwen tal van bouwactiviteiten en depositieprocessen.

Figuur 4. Het projectgebied op het Digitaal Hoogtemodel (bron: Databank Ondergrond Vlaanderen (DOV), geraadpleegd op 1 juni 2021)

Antwerpen kent diverse bodemtypes; de bodem in de binnenstad is echter al eeuwenlang sterk onderhevig aan menselijke ingrepen en de daaruit voortvloeiende gevolgen. Denken we bijvoorbeeld maar aan kelderbouw sinds de late middeleeuwen, het rechte trekken van de Scheldekaaien, de aanleg van ondergrondse parkeergarages vanaf de tweede helft van de 20ste eeuw, de grootschalige sanering van de stadskern sinds de jaren 1970 of de gevolgen van schommelingen in de grondwatertafel door bronbemaling etc.

De Bodemkaart vermeldt enkel 'OB' (bebouwde omgeving) en biedt bijgevolg geen inzicht in de bodemopbouw of –samenstelling ter hoogte van de binnenstad.

In de omgeving van het projectgebied vonden in het verleden al geologische sonderingen plaats. De Databank Ondergrond Vlaanderen vermeldt grondboring GEO-78/157-hb2, in de

Informatie uit inventarissen

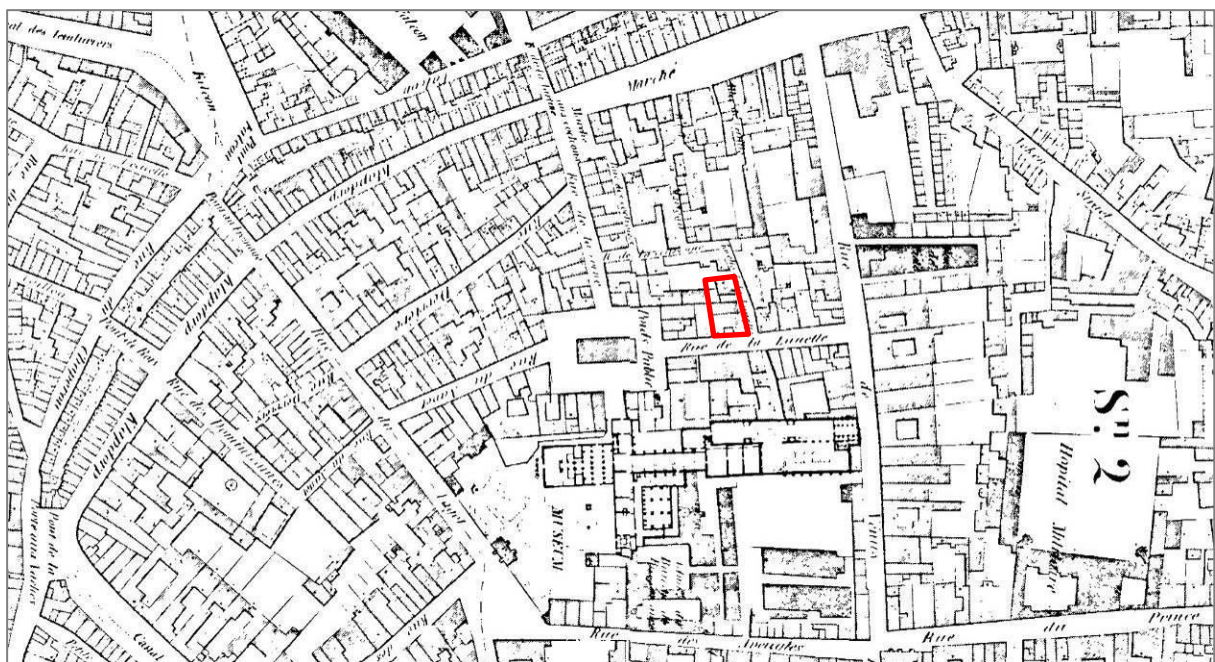
8

Voor een overzicht en beschrijving van de historische panden verwijzen we naar de Inventaris Onroerend Erfgoed (geraadpleegd op 7 maart 2025). Het projectgebied maakt deel uit van de historische stadskern van Antwerpen, welke als archeologische zone vastgesteld staat in de Inventaris Onroerend Erfgoed (idem).

Ter hoogte van Lange Brilstraat 3, waar het projectgebied zich situeert, stond tot voor 1980 het vroeg-modernistische pakhuis 'Magazijn Nieuwland' van de handelsvereniging Noord Natie. Het gebouw, ontworpen door architect Alfons Francken in 1921, omvatte paardenstallen (boxen) op het gelijkvloers en opslagkamers op de verdiepingen. Via de Korte Brilstraat kreeg men toegang tot de achterzijde van de op de Stadswaag gelegen hoofdgebouwen van Noord Natie (zie [Paardenstal en pakhuis van de Noord Natie | Inventaris Onroerend Erfgoed](#)). In 1980 werd het pakhuis in de Lange Brilstraat gesloopt om er een parking aan te leggen (Inventaris Onroerend Erfgoed 2025: *Magazijn Nieuwland* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/305755>, geraadpleegd op 7 maart 2025).

Het Geoportaal Onroerend Erfgoed toont onder 'Publieke en Private Waarnemingen' binnen het projectgebied zelf geen archeologische vindplaatsen maar wel binnen of vlak nabij het bouwblok waarin het projectgebied zich bevindt (hoger reeds vermeld):

- ID 156565: Raapstraat: afvalkuilen, resten van suikerproductie;
- ID 152706: Minderbroedersstraat (vindplaats A266): greppels en paalkuilen; ijzertijd, vroege en volle middeleeuwen; afvalput uit de 17de-18de eeuw;
- ID 980868: Keizerstraat 15-19: onderzoek van de evolutie van een achtererf met laatmiddeleeuwse opslagplaats of schuur tot post-middeleeuws bodemgebruik

Figuur 6. Detail uit de Lossonkaart (1846) met centraal de Stadswaag en in rood het projectgebied (bron: Stad Antwerpen)

3. BESCHRIJVING VAN HET UITGEVOERDE ONDERZOEK

Dit archeologierapport beschrijft en evalueert het archeologisch terreinonderzoek voorafgaand aan de realisatie van een nieuwbouwwolume op Lange Brilstraat 5 in Antwerpen. De geplande werken omvatten de bouw van een appartementsgebouw met kelderverdieping. Het projectgebied bevindt zich in de als archeologische zone gemarkeerde historische stadskern.

In navolging van de Code van Goede Praktijk wil dit archeologierapport, op basis van het uitgevoerde terreinwerk, een overzicht bieden van de resultaten en inzichten. Deze kunnen uiteraard beïnvloed of bijgesteld worden bij eventueel verder detail- of syntheseonderzoek.

Bij aanvang werd met behulp van een graafmachine het opgravingsvlak aangelegd tot ongeveer 40-50 cm onder het aanpalende straatniveau. Er werden spoornummers toegekend aan de aangetroffen sporen. Relevante mobiele vondsten werden niet aangetroffen. Het terreinonderzoek werd uitgevoerd door medewerkers en van de stedelijke dienst archeologie: Tim Bellens, archeoloog; Anne Schryvers, archeologe; Dieter Leclercq en Mike Van Vlasselaer, veldtechnici. Het terrein werd opgemeten door landmeter Marc Claes uit 's-Gravenwezel, de archeologische structuren door Anne Schryvers. Na het terreinwerk werden de opmetingen verwerkt in ArGIS 10.8.

De cyberaanval op de Stad Antwerpen in de nacht van 5 op 6 december 2022 ([Cyberaanval op online systemen van stad Antwerpen](#)) zorgde voor een verlies van digitale gegevens over de vindplaats en het onderzoek. Enkel op basis van terreinfooto's en cartografische bronnen kon een reconstructie van de aangetroffen sporen uitgevoerd worden.

Figuur 7. Aanleg van het opgravingsvlak, zicht naar het zuiden

Figuur 9. Plan met aangetroffen sporen met toegekende spoornummers (in rood)

4. BESCHRIJVING VAN DE RESULTATEN

Na de aanleg van het opgravingsvlak werden een handvol bakstenen muren (S1, S2 en S3) en een ronde bakstenen waterput (S4) aangetroffen, beschreven en opgemeten. Bij de muren onderscheiden we enerzijds muren met gele, zachtere kalkmortel (S1 en S2) en anderzijds muren met donkergrijze, hardere hydraulische mortel (S3). Dit onderscheid wijst wellicht op een verschil in bouwdata: de muren met gele kalkmortel gaan wellicht terug tot 16de-eeuwse bebouwing, die met donkergrijze mortel tot de vroege 20ste eeuw. We zijn geneigd deze laatste toe te schrijven aan het verdwenen 'Magazijn Nieuwland', dat gebouwd werd in het begin van de jaren 1920. De oudere muren, met gele kalkmortel, behoren wellicht tot panden die het 'Magazijn Nieuwland' voorafgingen maar ondergronds ten dele bewaard bleven.

Figuur 10. Zicht op muur S1 (bovenaan in beeld), parallelmuur S3 en waterput S4; zicht naar het noordoosten

Muur S1 is een dubbelsteense funderingsmuur in rode oranje baksteen en gele kalkmortel met zichtbare kalkinclusies. Aan de oostzijde, nabij de Korte Brilstraat, vertoont de muur in grondvlak een knik. Ter hoogte van de knik is een natuursteenblok waarneembaar. Mogelijk betreft het hier een doorgang naar achterliggende gebouwen ten westen van S1. De muurknic vergemakkelijkt dan de doorgang.

Parallel met S1 strekt muur S2 zich uit in dezelfde oost-westelijke richting, tot aan de Korte Brilstraat. Ook hier betreft het een dubbelsteense muur in orangerode baksteen en gele kalkmortel.

Figuur 11. Muur S2, zicht naar het oosten (richting Korte Brilstraat)

Tussen S1 en S2 strekt muur S3 zich uit en is op basis van bouwmaterialen als recenter te beschouwen.

De ronde waterput S4, opgebouwd met bakstenen en gele kalkmortel, zal een rol gespeeld hebben in de waterbevoorrading van de bewoners of gebruikers van de gebouwen, of voor de paarden die er voor een deel van de tijd gestald stonden. Om redenen van

stabiliteitsrisico's en ontoereikende verstoringsdiepte van de nieuwbouwwerken werd de put niet in de diepte onderzocht.

Figuur 12. Bakstenen waterput S4 en aanlegkuil in grondvlak, zicht naar het westen

Opvolging van de verdere uitgravingen wees uit dat de zone vanaf S3 tot aan de Lange Brilstraat ernstig verstoord bleek, wellicht door de sloopwerken in 1980 bij de aanleg van het terrein als parking. De werftalud verhinderde bovendien nauwkeurige prospectie van het terrein aan de zijde van de Lange Brilstraat. Op basis van deze vaststellingen en de geringe kenniswinst die het terrein bood, werd afgezien van verder onderzoek op het terrein.

6. AANBEVELINGEN VOOR VERDER ONDERZOEK

Het terreinonderzoek stelde tot doel het bodemarchief te verkennen en in te schatten wat de bewaringstoestand ervan is. Slechts een handvol muren en een bakstenen waterput werden aangetroffen en opgemeten. Archaeologica of bodemstalen werden niet ingezameld, omdat daar geen aanleiding toe was met betrekking tot relevante kenniswinst. De verdere bodemingrepen voor de nieuwbouw lieten geen bijkomende terreinonderzoeksdaden toe.

Het onderzoek heeft onvoldoende data en inzichten opgeleverd die een meerwaarde betekenen voor de kennis over dit stadsdeel, in het bijzonder de postmiddeleeuwse urbanistische en economische ontwikkeling van de buurt rondom de Stadswaag (Nieuwe Waag), waarin onder meer Gilbert Van Schoonbeke een trekkersrol speelde. De opgravingen hebben wel een deel van historische bebouwing van zowel 'Magazijn Nieuwland' als oudere, in oorsprong mogelijk 16de-eeuwse bebouwing aangetroffen en in beperkte mate in kaart gebracht. Aan de hand van cartografische bronnen kon achterhaald worden dat de aangetroffen funderingen tot deze postmiddeleeuwse bouwwerken behoorden. De archeologische waarde ligt dan ook in de terreinwaarnemingen en in de identificatie van de waargenomen muren en de waterput.

Verder onderzoek lijkt ons niet aangewezen.

7. BEWARING VAN HET ARCHEOLOGISCH ENSEMBLE

De cyberaanval op de Stad Antwerpen bracht een verlies van digitale data met zich mee, wat een negatieve impact heeft op de samenstelling en bewaring van het archeologisch ensemble. De resterende opgravingsdocumentatie, inclusief plannen en foto's, wordt deels digitaal en deels analoog bewaard bij de stad Antwerpen.

Er werden geen mobiele vondsten ingezameld tijdens het terreinonderzoek. Evenmin werden er bodemstalen genomen tijdens de uitvoering van het terreinwerk.

1. BIBLIOGRAFIE

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2021: *Stadswaag en omliggende straten* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/112999> (geraadpleegd op 3 juni 2021).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2021: *Historische stadskern van Antwerpen, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140031> (geraadpleegd op 3 juni 2021).

VAN BURM P.& POLFLIET T. 1978 (2000): DOV Boorrapport Boring GEO-78/157-hb2.

VANDE WEGHE R., *Geschiedenis van de Antwerpse straatnamen*, 1977, p. 488

www.geopunt.be

www.pers.antwerpen.be

Dankwoord

De auteur wenst naast de medewerkers van de stedelijke dienst archeologie volgende personen te bedanken voor hun medewerking aan het archeologisch onderzoek: Petra Maclot en Wim Streckert[†].